

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 10 Sayı: 48 Volume: 10 Issue: 48

Şubat 2017 February 2017

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

GEÇMİŞLE HESAPLAŞMANIN BİR YOLU OLARAK UNUTMANIN HATIRLANMASI (BİR SÖZLÜ TARİH ÇALIŞMASI)

REMEMBERING THE FORGETTING AS A WAY OF RECKONING WITH THE PAST (AN ORAL STUDY OF HISTORY)

M. Zeki DUMAN*

Öz

İçinde yaşamakta olduğumuz çağın en önemli özelliği, unutma kültürünün yerini hatırlama kültürüne bırakması ve toplumsal hafızanın yeniden inşa edilmesidir. Modernitenin başta Avrupa olmak üzere dünyanın geri kalan topraklarında dört yüz yıldır sürdürdüğü; gelenek, din ve kimlik karşıtı tavrı nihai başarısızlığa uğramıştır. Günümüzün küreselleşen dünyasında modern devletin uluslaştırma projesi nedeniyle hem toplumsal hafızalar yara almış, hem de kimliksel aidiyetler unutulmaya çalışılmıştır. Ancak, postmodern dönemle beraber tüm toplumlarda geçmişle hesaplaşma ve ondan arınma çabası ortaya çıkmıştır. Çünkü toplumlar, onları bir gölge gibi sürekli takip edecek olan geçmişin günahlarını artık taşımak istemiyorlar. Hem bu çabaların boyutlarını tarihsel ve sosyolojik bir açıdan değerlendirmek, hem de Türkiye’de uluslaşma sürecinde Ermeni olaylarına tanıklık etmiş olan 133 yaşındaki Muhammed Esen’in; yaşam öyküsüne ve yaşadıklarına, hatırlama ve unutma kültürü bağlamında yer vermek bu makalemizin temel amacını oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Hafıza, Kimlik, Unutma, Hatırlama, Uluslaşma.

Abstract

The most important feature of the age we live in is to reconstruct social memory and to replace the culture of remembering with that of forgetting. The tradition, religion, and anti-identity attitude, which the modernity has been maintaining mainly in Europe and in, the rest of the world has finally failed. Nowadays in the globalizing world both social memory has been hurt and the identity belonging has been tried to be forgotten due to the project of nationalizing modern states. . However, through the postmodern period there has been a reckoning with the past and an effort to isolate from the past in all societies. Because these societies do not want to carry all the sins of the past that will follow them like a shade. The main goals of our article are both to evaluate this issue with a sociologic and historical perspective and to give life story and the experiences of Muhammed Esen aged 133 who witnessed the to the Armenian events in the context of the culture of remembering and forgetting during the Turkish nation building process.

Keywords: Social Memory Identity Forgetting Remembering Nationalizing.

Giriş

*Tüm geçip gitmiş kuşakların oluşturduğu gelenek,
yaşayanların beyinlerine bir kâbus gibi çöker.
Karl Marx*

İnsanlık tarihi içinde hiç bir toplum, modern toplumlar kadar hızlı bir dönüşüme maruz kalmamıştır. Bu dönüşüme altlık eden sosyal, ekonomik ve siyasal faktörler, modernlik denilen deneyimin dayandığı aydınlanma, rasyonalite ve bilimselliğin epistemolojik temellerini de oluşturmuştur. Modernlik, geleneksel dünyayı oluşturan temel değerlerin ve kabullerin yadsındığı, kendi içinde yeni bir tarih, toplum ve devletin inşa edildiği bir yaşam tarzıdır. Bu yaşam tarzı, gücünü aklın ilkelerinden ve hümanist değerlerden aldığı için modernlik, özünde insana ait olan bu dünyanın, insanın kendi tasarrufuna almasını, kendi kaderini çizmesini, doğayı egemenliğine almasını, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sağladığı olanaklarla yeni bir dünyanın kurulmasını ve yaratılmasını amaçlayan seküler bir paradigmadır.

Modernlik paradigması, esasen gelenek ve dine karşı olmakla beraber, insanın kendi tarihini kendisinin yazmasını salık veren bir düşünceyi esas alır. Bu düşünce, kendisinden önceki çağın ontolojik dayanaklarını birer birer yıkarken, kendine ait yeni dayanaklar da bulmaya/aramaya çalışır ve bu arayışında, akıl ve bilimi iki temel bileşen olarak kabul eder. Evrensel bir proje olarak ortaya çıkan modernlik, her ne kadar endüstriyel devrimle beraber ortaya çıktığı iddia edilse de, aslında tarihsel ve toplumsal kökeni dört yüz yıl öncesine kadar gitmektedir. Aydınlanma felsefesinin, insanın doğasına ve evrene ilişkin başlattığı tartışma, geleneksel dünya değerlerinin ve bu değerlerin oluşturduğu sosyal ve politik düzenin yıkılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla halen içinde yaşamakta olduğumuz sanayi ve

*Doç. Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

sanayi sonrası modernlik deneyimini, kendi içinde kopuşlar ve bölünmeler yaşayan, zaman zaman gelgitleri olan dinamik bir süreç olarak görmek gerekir (Harvey, 1999 :25).

Özünde bir aydınlanma projesi olarak ortaya çıkan, ortaya koyduğu ilkelerle yeni bir dünya tasavvuru oluşturan modernlik düşüncesi, geçmişin bitmişliğine ve geleceğin belirsizliğine hapsolmek yerine sürekli bugüne, şimdiye tutunmaya çalışır. Ayrıca bir yandan dünü (geçmiş) demode olduğu gerekçesiyle tarihin çöplüğüne atarken, diğer yandan kadim geleneğin bilgeliğinden ve gücünden yararlanmayı, onu kendi içine taşımak suretiyle ve onun üzerinden kendini yeniden üretmeyi başarmıştır. Onun için modernlik, sanıldığı veya düşünüldüğü gibi ne geçmişin izini takip ederek onun devamı, ne de geçmiş bağını reddederek onun karşıtı olan bir düşünce biçimidir. Belki de moda bir deyimle kendisini evrenselci ve akılcı gören, varoluşsal meşruiyetini geleneğin reddinde arayan, ancak gelenekten de hiçbir zaman kopmayan bir bakış açıdır.

Kökünü, Rönesans ve reformasyon hareketlerine dayanan, ontolojik açıdan geçmişten bir kopuşu temsil eden ve klasik antikiteyi yeniden canlandırmayı hedefleyen modernlik projesi, dinin, kilisenin ve mutlak monarşinin insan üzerindeki etkisini kırmaya çalışan bir düşünceye kaynaklık etmiştir. Modernliği bu açıdan 17. yüzyılda ilk örneklerini Batı Avrupa'da görülen, sonrasında tüm dünyaya yayılan ve tüm insanları etkisi altına alan yeni bir toplumsal yaşam biçimi olarak tanımlamak mümkündür (Giddens, 1998:11). Araçsal aklı, bilimsel bilgiyi ve teknolojik ilerlemeyi esas alan modernlik deneyimi, bir kültür ve yaşam biçimi olarak içinde yaşadığımız çağa adeta damgasını vurmuştur. Zira modernlik, her ne kadar geçmişte kaldığı için miadını doldurduğu ve yerini post-modernliğe bıraktığı iddia edilse de, sosyal, ekonomik ve siyasal düzenini devam ettirdiği için halen yaşa(n)maya devam etmektedir.

Modernlik deneyimi, 16. yüzyılın başlarında feodalitenin yıkılmaya başlaması ve sonrasında merkezi krallıkların kurulmasıyla ortaçağ denilen o karanlık dönemin bitmesinin ardından ortaya çıkmıştır. Avrupa'da özellikle sömürgecilik hareketleri sonrasında güçlenmeye başlayan kentsoylu aileler, uzun yıllardır ticaretten elde ettikleri gelirlerle yeni bir sınıf "burjuva" olarak öne çıkmaya başlamış, bu sınıf, gücünü siyasetten değil, ekonomiden, bilgisini dinden değil, aydınlanma felsefesinden almıştır. Bu yeni sınıfın öncelikli talebi, mevcut siyasal düzenden pay almak dışında yeni bir siyasal ve ekonomik düzenin kurulmasını istemiştir. Zira burjuva, bir yandan Avrupa'da kiliseyle ittifak halinde olan mutlak monarşinin politik gücünü kırmayı, diğer yandan dini yapı ve kurumların egemenliğine son vermeyi daha da önemlisi geleneği temsil eden eski rejimi devirerek yeni bir düzen kurmayı hedeflemiştir. Nitekim bu hedefine, Fransız devrimi ve endüstriyel devrimle ulaşmıştır.

Bu iki tarihsel gelişme, bugün adına modernlik dediğimiz dünyanın kurulmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan modernliği, yeni bir dünya düzeninin adı olarak görmek mümkündür. Bu yeni dünya düzenin iki temel sacayağı bulunmaktadır. Biri ekonomi, yani kapitalizmdir, diğeri de siyaset, yani ulus-devlettir. Bu iki yeni yapı, modernliği üzerinde yükselmekle kalmayıp onu korumaya çalıştığı temel yapıtaşlarıdır. Bunun yanında her ne kadar kapitalizmin kökeni, antik Roma'ya kadar götürülse de, esas gelişimini ve sistemsal olarak dünya üzerinde yayılmasını İngiltere'deki sanayi devrimine borçludur. Sermaye birikimini meydana getirecek olan buhar gücünün üretimde kullanılması ve seri üretime geçilmesi, aynı şekilde imalat sanayisinin ülke sınırlarını aşarak uzak diyarlara gitmesi, kapitalizmin önünü açan ve yeni bir ekonomi-politiğin oluşmasına yol açan en önemli ekonomik gelişmelerdir. Diğer yandan mutlak monarşinin, krallıkların ve imparatorlukların yıkılması, ulus-devlet denilen yeni bir siyasal yapının sahneye çıkmasına yol açmıştır.

Gerek kapitalizmin yeni bir evreye geçmesi, gerekse etnik kimlikleri temel alan ve yeni bir kültür ve devlet kurmayı hedefleyen ulus-devletlerin ortaya çıkması, modernliğin insanlığa armağan ettiği ve bugüne kadar varlığını devam ettirdiği en önemli tarihsel gelişmelerdir. Bu iki tarihsel gelişme, hiç şüphesiz günümüz toplumlarını şekillendirmektedir. Çünkü modernliğin özellikle siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devletin, tarih, toplum ve kültürle trajik bir ilişkisi bulunmaktadır. Yeni bir tarih yaratmak üzere yola koyulan ulus-devletler, toplumlara ağır bedeller ödetmişlerdir. İmparatorlukların çok kültürlü yapısından farklı olarak tek bir kimlik üzerinden yeni bir siyasal düzen kurmayı hedeflediği için ulus-devletin sınırları, kanla çizilmiştir. Her devlet, uzun süren savaşların ve çatışmaların sonucunda belli bir toprağa sahip olabilmıştır.

Tarihte ulus-devletin tecessüm etmesine kaynaklık ettiği düşünülen en önemli tarihsel gelişme, 1789 Fransız devrimi sonucunda meydana gelmiştir. Devrim, hem geçmişle hesaplaşmanın bir yolu, hem de unutmaya kültürünün en önemli örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde devrim, Fransız toplumunun kolektif hafızasına adeta format çekmiş ve toplumu kadim kültüründen ve geleneğinden koparmıştır. Yeni rejim adına, eski sosyal düzeni yıkmayı ve ondan geriye kalan ne varsa hepsini yok etmeyi amaçlamıştır. Bu uygulamalar, katı ulusçuluk anlayışına dayandığı için mevcut toplumsal yapıların, kurumların ve değerlerin baştan aşağı yeniden değişmesine neden olmuştur. Modern tarihin akışına yön

veren ulus-devletler, egemenlik kurduğu karasal topraklarda bir bahçıvan misali ayrıkcı otları temizlemekle işe başlamıştır.

Ulus-devlet, yurttaşlarının belleğini silme konusunda son derece maharetlidir. Bunu yaparken otoriter olmaktan asla çekinmez. Bundan dolayı ulus devletlerin tarihi kanlıdır. Hem kendi halklarına, hem de öteki kültürlerle karşı son derece insafsızdır. Devrimle başa geçen yeni rejimler, eski rejimi çağırıştıran her tür sembol ve simgeleri yok etmekle işe başlamıştır. Nitekim yeni rejimler, aşağı ettikleri sosyal, siyasal ve ekonomik düzenin yapısını değiştirmekle kalmayıp, söz konusu düzeni ayakta tutan her tür değeri de yasaklamaya ve her kurumu kapatmaya çalışmıştır. Zamanın yazarlarını sürgün etmeye öldürmeye, kütüphaneleri, heykelleri ve sanatsal anıtları yakmaya/yıkmaya çalışmıştır. Acı ve ürkütücü olan şey, bu tür rejimlerle sadece insan onurunun çığnemiş olması değil, geçmişe tanıklık edecek kimselerin de konuşmalarının engellenmiş olmasıdır. Çünkü sitemin/rejimin unuttuğu ya da yok edemediği insanlar, tarihe tanıklık ederek geçmişi yeni kuşaklara aktarmakla çok önemli bir iş göreceklerdir. Sözlü tarih dediğimiz faaliyet tam da bu kişilerin sayesinde olmaktadır (Connerton, 1999:27-28).

1. Modernlik, Kültür ve Toplumsal Bellek

Vaatleri boşa çıkmış modernlik projeleri, insanlığı adeta hayal kırıklığına uğratmıştır. Çünkü modernlik, toplumsal bir deneyim ve evrensel bir proje olarak insanlığın yazgısını değiştirecek olan eşitlik, özgürlük ve adalete dayalı yeni bir dünya düzeni tasavvurunu içermiş, ancak, insanlığa vaat ettiklerini gerçekleştirmek bir yana, dünü temsil eden geleneğe ait ne varsa onları tarihin çöplüğüne atmış, başta asimilasyon olmak üzere etnik ve dini kimliklerin yaşamasına olanak tanımamıştır. Farklılıklar tehdit olarak algılandığı için kimlikler, uzun yıllar kamusal alanda kendilerini ifade etme olanakları kalmamıştır. Bireylerin aidiyetleri, kültürel değerleri ve onları geçmişe bağlayan toplumsal ilişkileri kopmaya başlamıştır. Kendi geçmişlerine karşı yabancılaşmaya başlayan bireyler, toplumsal hafızadan mahrum kalmıştır.

Bireyler geleneği içinde barındıran geçmişe bağlanarak aidiyetlerini ve kültürlerini oluştururlar. Toplumsal gruplar ve bireyler, geçmişlerini hatırlayarak dolayısıyla geleneklerini yaşayarak kendilerini ve kimliklerini tanımlarlar. Halbwachs'ın (2016: 358) deyişiyle "bireyler anılarını, toplumsal hafızanın çerçevelerinden yardım alarak canlandırır." Kültür gibi bireysel ve kolektif kimlikler de bugünden oluşmazlar. Dünden beslendikleri kadar ondan da güç alırlar. Ancak, her kimliği bugüne taşıyan onu yeniden anlamlandıran ve yeniden üreten özel araçlara ve yollara ihtiyaç vardır. Topluluklar, geçmişlerini anmaya ve bu anmayı gerçekleştirecek olan deneyimli kişilere, tarihsel figürlere de ihtiyaç duyarlar. Çünkü anmak, aslında hatırlamaktır. Hatırlamak ise dünün bugüne taşınması ve dün ile bugün arasında kesintisiz bir sürecin devam ettirilmeye çalışılmasıdır. Nitekim her topluluk, kültürün taşıyıcısı olan ve toplumsal saygın bir konumu bulunan şahıslara özel bir önem vermeye çalışır. Söz konusu şahıslar, o toplulukların adeta canlı birer tarihi, belleği ve kültürel hafızasıdır.

Bu açıdan bakıldığında toplumsal belleğin modernliğin en çok üzerinde durduğu konuların başında geldiği söylenebilir. Çünkü yukarıda da vurgulandığı üzere yeni bir düzen kurmanın en kestirme yolu, eski düzeni ve bu düzeni besleyen her tür aracı, kurumu ve değeri yok etmekten geçmektedir. Toplumsal bellek, hem bu sürecin en önemli parçasıdır, hem de baş edilmesi en zor olan kısımdır. Onun için tarihe tanıklık eden kişiler, yaşanan geçmiş ve dolayısıyla geleneği bugüne taşımaya çalışırken inanılmaz engellerle karşılaşır. Çünkü yapmaya çalıştıkları şey, çoğunlukla üzeri örtülmeye çalışılan, yok edilmeye ve bir daha hatırlanmaması için uğraşılan geçmiştir ve bu geçmiş, yeni düzenin savunucuları açısından kendi varlıkları ve düzenlerinin devamı için bir tehdittir. Bu tehdidi bertaraf etmenin yolu, söz konusu geçmiş hafızalarda tutan şahsiyetleri etkisiz kılmaktır.

Fransız sosyolog Maurice Halbwachs'a göre, toplumsal bellek, sosyal koşullara bağlı olarak meydana gelir, değişir ve dönüşür. Bellek, sosyalleşmenin ürünüdür ve toplumsal yapı, kurumlar ve değerlerle şekillenir. Toplumların aslında kendilerine ait bir bellekleri yoktur, ancak toplumlar üyelerinin belleklerini belirlerler (Assmann, 2001:40). Dolayısıyla toplumsal bellek, toplumsal aidiyetlerin bir toplamı olan ve bireyin hafızasını şekillendiren kolektiviteyle ve kültürlerle doğrudan ilişkilidir. Hiçbir birey, içinde bulunduğu ve adeta onu kuşatan kültür(ün)den kaçamayacağı gibi, hem o kültürün bir unsuru olarak onu etkiler, hem de ondan etkilenir. Adına sosyalleşme dediğimiz bu diyalojik süreç, bireyin doğumundan ölümüne kadar kesintisiz olarak devam eder. Sosyalleşme, bireyin topluma ve o toplumu oluşturan temel değerlere uyumunu sağlaması açısından ve toplumsal hafızaya katılması anlamında da kültürün en önemli parçasıdır.

Bu anlamda bellek, Nora'nın (2006:10-19) deyişiyle, içerikten çok bir çerçevedir, her zaman elde bulunan, kullanılan, saklanan bir koz, bir stratejiler bütünü ya da varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur. Dolayısıyla bellek, yine yazarın deyişiyle her zaman yaşanan gruplar tarafından üretilen yaşamın kendisidir. Kişi, maruz kaldığı veya isteyerek katıldığı her tür aktiviteyle aslında toplumsal belleğin bir unsuru olarak yer almaktadır ve bu unsurun doğal ve zorunlu bir sonucu olarak onu üretmektedir. Günlük yaşam sosyolojisi içerisinde gerçekleşen her tür inanç, değer ve eylemler, aslında söz

konusu toplumsal belleği ilmi ilmi dokuyan pratiklerdir. Her söz, yazı ve eylem bu pratiği güçlendirmekte ve gelecek kuşaklara aktarılmasında rol oynamaktadır. Son zamanlarda kıymeti daha çok bilenmeye başlanan sözlü tarih, tarihin tanıklığını yaparak toplumsal belleği canlı tutmuştur. Çünkü sözlü tarih “çok daha adil bir yargıyı olanaklı kılar; tanıklar artık alt sınıflardan, ayrıcalıksız ve ezilenler arasından seçilebilir. Kurulu düzenin anlattıklarına meydan okuyarak geçmişin çok daha gerçekçi ve adil bir şekilde yeniden inşasını sağlar” (Thompson, 1999:5).

Toplumsal bellek dediğimiz şey, aslında bir toplumun tarihsel geçmişidir. Bu tarihsel geçmiş, bireylerin deneyimlerinin bir sonucu olarak şekillenir. Hiçbir toplum, geçmişinden kurtulamadığı gibi, tarihte bunu ortadan kaldırmaya dönük hiçbir girişim de başarılı olamamıştır. Tarihin yeniden kurulmasını (rekonstrüksiyon) sağlayan ve bunu gelecek kuşaklara aktaran her tür pratik, toplumsal bellekte bir yer edinir ve derin bir iz bırakır. Geçmişte gerçekleştirilen tüm insan etkinliklerinin bilgisi, Connerton’un (1999: 25) deyiimiyle, ancak onların bıraktığı izlerden yola çıkılarak edinilebilir. Onun için her toplum, varlığını geçmişinde aramaya, onu korumaya ve ne olursa olsun devam ettirmeye çalışır. Çünkü toplum dediğimiz şey, aslında üyelerini bir arada tutan değerlerin toplamından oluşur. Bu değerleri taşıyan da kültürel bellektir.

Yine Connerton’un (1999:9) deyiimiyle söylemek gerekirse aslında bellekle ilgili bugüne ilişkin deneyimlerimizin çoğu, geçmiş hakkındaki bilgilerimize dayanmaktadır. Bu bilgileri saklamak, taşımak ve günü geldiğinde kullanmak ne kadar önemliyse, kültürel belleğin somut görüngüleri olan anıtların ve mekânların korunması da o kadar önemlidir. Nitekim her sosyal düzen, kendisini temsil edecek kalıntılar veya mimari eserler bırakır. Nitekim yeni rejim, başa geçtiğinde ilk önce söz konusu eskiyi simgeleyen sembol ve kalıntıları yıkmaya çalışır. Örneğin kentlerin kamusal alanlarında veya meydanlarında bulunan heykeller, ilk önce yıkılmaya maruz kalan sembollerdir. Halkın eskiyi unutmamasını veya hatırlamamasını sağlamak üzere girişilen bu bilinçli çaba, bir süre sonra yerini yine halkın hafızasına kazanacak şekilde yeni hatırlatıcı anıtlara ve kalıntılara bırakır.

Böylece toplumsal bellek sürekli üzerinde mücadele verilen bir alana dönüşür. Bu mücadele içinde toplumlar, öz imgelerini hayali olarak kurmakla kalmazlar, oluşturdukları hatırlama kültürü ile de bu imgeyi kuşaktan kuşağa aktarmaya çalışırlar (Assmann, 2001:23). Bu eylem, bilinçli bir girişimin sonucu olabileceği gibi, çoğunlukla bilinç dışı da gerçekleşebilmektedir. Zaten kültür denilen şey de, aslında bir toplumu oluşturan üyelerin çoğunlukla belli bir plan dâhilinde bir araya gelerek yaptıkları eylemlerin bir sonucu olarak meydana gelmez. Karşılıklı etkileşimin bir sonucu olarak ve genellikle de kendiliğinden bir arada olmanın getirdiği sonuçlarla oluşur. Ancak, her ne kadar kültür, belli bir plan dâhilinde gerçekleşmiyor olsa da, onu korumak, sürdürmek ve günlük yaşam akışı ve ilişkiler içerisinde yeniden üretmek gelecek nesillere aktarmak, tümüyle bilinçli bir girişimdir.

Bu bilinçli girişim, unutmaya karşı hatırlama kültürünü öne çıkarmayı ve geleneği yarına taşımayı amaçlar. Bu süreçte kültürün en önemli ögesi olan din, hatırlama kültürünün de önemli bir ögesi olarak işlev görür. Çünkü yine Assmann’a (2001) söz vermek gerekirse, aslında din, tarih boyunca bir kültürün devamını sağlamakla önemli bir enstrüman olmuştur. Din, bir açıdan geçmişin sesi olurken, onu sadece bugüne taşımakla kalmaz, dünü hatırlamayı ve onu unutmamayı da sağlar. Nitekim dini günleri, bayramları ve ölüm merasimlerini bu bağlamda görmek ve değerlendirmek gerekir. Ulus-devletler, dini kendi meşruiyetlerini sağlamada ve onu devam ettirmede her zaman kullanmaya çalışmıştır. Zira dini inançlar, toplumsal yapıyı güçlendirirken politik düzeni üreten bir işlevi bulunmaktadır.

2. Toplumsal Bellek Bağlamında Türkiye’de Kültürel Kimliklerin Kamusal Alana Çıkışı

Cumhuriyet Türkiye’si, Osmanlı İmparatorluğunun çok kültürlü mirası üzerine kurulmuştur. Yedi yüz yıl boyunca farklı coğrafyalarda, farklı etnik ve dini kimlikleri bünyesinde barındırmış olan ve bu süre zarfında herhangi bir çatışma ve kargaşa yaşamadan onlarla barış içinde yaşamayı bilmiş olan Osmanlı, farklılıkları bir zenginlik kaynağı olarak görmüştür. Osmanlı devletinde çok farklı kültürler yaşamış ve bu kültürler arasında doğrudan bir etkileşim söz konusu olmamıştır. Ancak, Osmanlı’nın Balkanlardan Afrika’ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada egemenlik kurması, farklı kimliklerin bu konuda idari bir sorun yaşamamalarıyla mümkün olabilmektedir. Yönetimin vergi ve gerektiğinde asker ihtiyacı dışında bir talebi olmaması, milletlerin özerk yapılarını ve kültürel değerlerini korumasını sağlamıştır.

Milliyetçiliğin yayılmasıyla beraber geç uluslaşan ve modernleşen bir ülke olarak Türkiye, egemenliğin halka dayandığı cumhuriyet rejimi ile yeni bir ulus-devlet olarak kurulmuştur. Osmanlı’nın çok kültürlü yapısına karşın, cumhuriyet Türkiye’si milli bir devlet olarak Fransız usulü katı ulus-devlet modelini temel alan almıştır. Erken cumhuriyet dönemindeki politikalar, çok kültürlü bir yapıyı içeren demokratik bir yönetim anlayışını içermemiş, dönemin koşulları, uzun yıllar tek partili bir sistemi zorunlu kılmış ve devlet otoritesi devletçilik ilkesiyle ülkeyi yönetmiştir. Türkiye içinde bulunan farklı etnik kimlikler, bu süre boyunca kendi özgül kimlikleriyle kamusal alana çıkma olanağını bulamadıkları için genellikle özel alanlar(ın)da var olmaya çalışmıştır. 1950’lerden sonra Demokrat Partiyi iktidara getiren çok

partili siyasal hayat, Türkiye’de görece daha liberal ve demokratik bir siyasal zeminin oluşmasını sağlamıştır.

1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri, Türkiye’de demokrasinin, insan hakları ve evrensel hukukun askıya alınmasına, bireysel ve kolektif özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmuş, uzun yıllar vatandaşlar kendilerini ifade etme olanağını bulamamıştır. Kimi zaman askeri vesayetle, kimi zaman da sıkıyönetimle ülkenin idare dildiği bu süre zarfında kültürel kimlikler baskı altına alınmış ve kolektif özgürlükler kısıtlanmıştır. Türkiye’de kültürel kimliklerin kendilerini ifade etme olanağını bulduğu ve Gürbilek’in (2011) deyimiyle kimliklerin adeta vitrine çıkmaya başladığı dönem, 1980’ler sonrasındır. Bu dönemde bir yandan askeri yönetimin baskıcı politikaları, diğer yandan sivil yönetime geçen bir Türkiye gerçekliği yaşanmıştır. O güne kadar susturulan, üzeri bastırılan, konuşturulmayan ve yasaklanan kimlikler bir anda sahneye çıkmaya ve konuşmaya başlamıştır. Kültürel çoğulculuğun yeşermeye başladığı bu iklimde, yerellik adeta patlamış, bölgesel aidiyetler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Kültürel özerkliğin hem yaşanmaya, hem de dile gelerek yeni taleplerde bulunmaya başladığı bu dönemde toplumsal bellek, deyim yerindeyse patlama yaşamış, cinsel, dilsel, dinsel ve mezhepsel kimliklerin bir anda kamusal alana çıkmaya başlaması, gündelik yaşamın akışı içinde kimlik üzerinden yeni bir siyaset dilinin oluşmasını sağlamıştır. 1980’lerin Türkiye’si, kimliklerin bir anda ortalığa saçıldığı, toplumsal belleğin boşaldığı, yasaklanan dillerin ve kültürlerin konuşulmaya başla(n)dığı bir dönem olmuştur. O güne kadar ifade olanaklarından mahrum bırakılmış olan Kürtler ve Aleviler başta olmak üzere farklı etnik ve dini kimlikler de gün yüzüne çıkarak kendilerini anlatmaya, bunun yanında siyasal İslam dahil sistemin üzerini kapatmaya çalıştığı diğer kimlikler de aynı şekilde örgütlenmeye ve ortalıkta görünmeye başlamıştır.

Sivil iktidarla beraber görece özgürlükçü bir ortamın sağlanmış olması, o güne kadar kıyıda köşede unutulmuş veya unutturulan marjinal kimliklerin de varlığını hatırlatmıştır. Başta cinsellik olmak üzere toplum açısından çok da makbul/makul görülmeyen farklı yaşam biçimleri ve tercihler, bir anda ortalıkta görünmeye başlamış ve bu durum, Türkiye’de özel hayatın kamusallaşmasını sağlamıştır. Uzun yıllar katı ulus-devlet anlayışının toplum üzerinde yarattığı baskı ve sindirme politikası, yerini liberal tonu ağır basan ve demokratik teamüllere uyan bir sivil toplumun ve çoğulcu bir sistemin gelişmesine neden olmuştur. Dolayısıyla 1980’lerin Türkiye’sinde öne çıkan en önemli gelişme, farklı toplumsal grupların geçmişe dair ilgilerinde bir artışın yaşanmasıdır. Azınlıklar, dezavantajlı gruplar, marjinal kimlikler bir anda sahnede görünmeye ve yasaklar ortadan kalkar kalkmaz toplumsal bellek dile gelmeye başlamıştır.

Bu dönemde Kemalizm’in Türk kimliğini öne çıkaran toplum projesi, küresel kapitalizme eklenmeye çalışan ve neo-liberal politikalara kapı aralayan bir Türkiye gerçekliğinde uygulama şansı bulamamıştır. Çünkü artık “Türk modernlik projesinin, ulus-devletin himayesinde ve kontrolünde ortaya çıkmış olması nedeniyle daha en baştan problemlili doğduğu, modernliğin özgürleştirici boyutundan taviz veren pek çok uygulamanın bizzat modernlik adına yapıldığı” biliniyor (1999:5). Onun için Türkiye, 1980’lerle beraber sadece ithal ikameci anlayıştan vazgeçerek sanayileşmeye ve ihracata dayalı ekonomik modeli tesis etmeye çalışmamış, etnik ve dini kimliklerin hayat bulduğu ve kamusal alanda seslerini duyurmaya çalıştığı bir dönemi de başlatmıştır. Nitekim sivil iktidarın dünya ile bütünleşme, batıyla yakınlaşma ve kapitalizme kucak açma yönündeki gönüllü tercihi, Türkiye’deki hakların örgütlenmelerine ve sivilleşmelerine kapı aralamıştır. Özne kimlikler, bir yandan yeniden yorumlanmaya ve kendilerini tanımlamaya çalışırken, diğer yandan devletin sivil toplum karşısındaki egemenliği ve gücü de azalmaya başlamıştır.

Türkiye, dünyada gelişen kapitalizme eklenmeye çalıştıkça, Türk toplumun da daha fazla dışarı açılmaya ve dış dünyadan etkilenmeye başlamıştır. Özellikle uygulanan serbest piyasa ekonomisi ve özelleştirmeler, sivil toplumun devlet karşısındaki gücünü artırmakla kalmamış, güçlenen yeni orta sınıfların kendi kültürel ya da etnik kimliklerini ifade etmelerini de sağlamıştır. Yukarıda da vurgulandığı gibi daha demokratik ve özgürlükçü bir ortamın sağlanmasıyla insanlar, tikel kimliklerine ve kültürel değerlerine daha çok bağlanmaya çalışmıştır. Aynı şekilde, geçmişe dair özlem ve geçmişte unutulmaya/unutturulmaya çalışılan tarihsel-toplumsal anılar, acılar, deneyimler ve trajediler yeniden gündem bulmaya ve tartışılmaya başlamıştır. Bu süreçte, yerel ve sözlü tarih daha çok rağbet görmüş, tarihe tanıklık etmiş olan kişilere müracaat edilmeye başlanmıştır.

Medya ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, söz konusu tarihsel gerçekliklerin daha çok gündem bulmasını ve konuşulmasını sağlamıştır. Çekilen acılara tanıklık etmiş olan tarihsel figürler, toplumun ve devletin uyguladığı bazı politikaları eleştirmeye ve toplumun kendisiyle ve geçmişle yüzleşmelerini sağlamaya çalışmıştır. Bir kimlikler mozaiki olan Türkiye, bir yandan geçmişte yaşanan bazı trajik toplumsal olayları tartışmaya çalışırken, diğer yandan yapılan eleştirileri göğüslemeye ve süreci yönetmeye çalışmıştır. Özellikle Osmanlı döneminin sonlarında milliyetçi ideolojinin yayılmasıyla ayrılmaya çalışan bazı milletlerin yaşadıkları ve Türkiye toplumuna yaşattıkları olaylar, gerek medyada gerekse

uluslararası ilişkilerde tartışılmaya başlanmış, başta Rumlar ve Ermeniler olmak üzere Türkiye'yi mahkum etmek üzere yola çıkan tezler öne sürmüşlerdir. Ancak, bu konuda sadece tarihçilere değil, bizzat o olayları yaşamış ve halen hayatta olan kişilere de danışılması gerekmektedir. Zira tarihi olayların tanığı olan bu kişiler, sözlü tarihin de en önemli figürleridir. Bu figürlerden birisi de aşağıda hikayesi anlatılacak olan Muhammed Esen'dir.

3. Muhammed Esen'in Ermeni Olaylarına İlişkin Sözlü Tarih Anlatısı

Geçmiş, bugün ve yarın... Tarih, adeta bu üç zaman diliminin bir bileşenidir. Toplum, insanlığın ortak ürünü, kültür ise bu ürünün somut biçimidir. İnsan tarafından üretilen bu dünya, nesnel bir gerçeklik olarak sürekli değişmiş ve dönüşmüştür. Her toplum, kendi içinde bir tarih ve kültür yaratmış ve bu tarihi kurumsallaştırmaya çalışmıştır. Toplumsal hafıza, birbirini takip eden bu süreçlerin adeta kopyalandığı, saklandığı ve depolandığı yerdir. Çünkü hafıza, nihayetinde geçmişle bir ilişkinin kurulması, geçmişin hatırlanarak bugüne taşınmasıdır. Özellikle bu taşınma işi yani bellek, unutmama ve hatırlama konuları, yakın bir tarihte -1950'lerden sonra- popüler hale gelmeye başlamış ve bu tarihten itibaren kendi geçmişleriyle yüzleşmek zorunda kalan ülkeler, adeta tanıklıkların yükselişine şahit olmuşlardır.

II. Dünya Savaşından sonra bir anda anlatılar, anılar, hatıralar ve kişisel kronojilerden geçilmez olmuş, en çok da halen hayatta bulunan tanıklar öne çıkmaya başlamıştır. Peki, tanıklara ilişkin bu özel ilginin sebebi neydi? Birincisi, tarihsel olaylara tanıklık etmiş olan kişiler, ilk elden delil işlevini görmüşlerdir. İkincisi de ilerleyen yaşlarından dolayı her geçen gün sayıları azalmaya başlamıştır. Tarihin çarpıtılmadan ortaya konulmasında tanıkların beyanları önemlidir, zira ne de olsa onlar, olayları bizzat yaşayan, tarihi sırtlayan kişilerdir. Bundan dolayı onlara özel bir ihtimam gösterilmiştir. Yüzyılımız, gerçekten de; savaşların ve felaketlerin eksik olmadığı, bir "aşırılıklar çağı" (Hobsbawm (2015) olmuş ve bu çağın felaketlerine maruz kalıp sağ kurtulmayı başarmış olanların anlatıları önemli olmuştur.

Günümüzde tekil şahıs tanıklığı, hem geçmişin yeniden hatırlanmasında, hem de geçmişten hareketle bugünün inşa edilmesinde çok önemli bir kaynak vazifesi görmüştür. Çünkü canlı hafıza, Nora'nın (2006) deyimiyle, "deniz çekildiğinde kıyıda kalan deniz kabukları gibidir." Deniz çekilirken beraberinde her şeyi alıp götürür, ancak ondan geriye kalanlar kıyıda bir iz bırakır. Bu izi, tarihe tanıklık etmiş olanlar taşır. Bu bağlamda, Türkiye'nin yakın geçmişinde yaşanan bazı tarihi olayları, sözlü kültür aracılığıyla ortaya koymak, yine Nora'ya başvurarak söylersek kıyıda kalmış olan izleri hatırlamak demektir. Nitekim aşağıda 1915 Ermeni olayları hakkında kendisiyle görüşme yaptığımız Muhammed Eseni de, Türkiye tarihinin yaşayan ender hafızalarından biri olarak görmek mümkündür.

Bilindiği gibi Türkiye'de uzun yıllar farklı görülen gruplar -Kürtler, Aleviler, Sabetaycılar vb.- dışlanma korkusuyla kimliklerini kamusal alanda gizleme ihtiyacını hissetmişlerdir (Neyzi, 2011:9). Özellikle erken cumhuriyet döneminde uygulanan milliyetçi politikalar nedeniyle bu duruma maruz kalan gruplardan biri de, Osmanlıya gösterdiği sadakatle bilinen Ermenilerdir. Ermeniler, Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı'yla birlikte yaşamış, Osmanlı yönetiminin asli unsuru olarak da önemli görevlerde bulunmuşlardır. İmparatorlukların dağılmaya, milletlerin parçalanarak uluslaşmaya başladığı bu dönemde Ermeniler de, bağımsızlık mücadelesi içine girmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin büyük Ermenistan hayalini gerçekleştirmek üzere harekete geçmesi, İslamcılık ve Osmanlıcılık ideolojisinden ümidini kesen İttihat ve Terakki'nin tepkisini çekmiştir (Akçam, 1995).

1915 yılında gerçekleşen Ermeni olayları, gerek tarihçiler arasında, gerekse uluslararası siyaset zemininde halen tartışılmaya devam edilmektedir. Bu tartışmalar nedeniyle zaman zaman Türkiye Ermenistan ilişkileri krizler yaşamakta ve bu konuda bir uzlaşma sağlanamamaktadır. Tarihe "1915 Olayları" olarak geçen bu hadiselerin; gerçekte nasıl ve neden gerçekleştiği, yaşanan olayların bilançosunun ne olduğu gibi sorular da yine tarihçiler arasında ihtilafa yol açmıştır. Ancak şu bir gerçek ki, Ermeniler, Kürtlerin de yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde uzun yıllar yaşamışlar ve Birinci Dünya Savaşından sonra Osmanlıya başkaldırarak bağımsız olma yönünde hareket etmeye çalışmışlardır. Bu mücadele, trajik hikâyelerin, acı deneyimlerin ve toplumsal travmaların yaşanmasına neden olmuştur.

Bu olayların esas nedeni, milliyetçi ideolojinin etnik kimlikleri harekete geçirmesidir. Osmanlı'nın 1839'da Tanzimat Fermanıyla kapılarını Batıya açması, Batının politik ve kültürel etkilerine maruz kalmasına ve azınlıkların yaşadıkları bölgelerde ulusalcı fikir ve hareketlerden etkilenmelerine yol açmıştır (Tuğal, 2001:129). Ermeniler de, bu fikirlerden etkilenerek uzun yıllar birlikte yaşadığı Osmanlı'dan ayrılmak için örgütlenmeye ve silahlı çeteler kurmak suretiyle mücadeleye girmişlerdir. Bu esnada Ermeni çeteleri tarafından Anadolu'da binlerce insan ya öldürülmüş, ya da sürgün edilmiştir. Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde birlikte yaşadıkları Kürtler de aynı şekilde Ermeniler tarafından öldürülmüşlerdir. Yaşanan olaylar, toplumsal hafızada derin izler bırakmıştır. Bu izleri takip ederek geçmişe yeniden bakmayı amaçlayan bu çalışma, esasen şu soruya cevap vermeye çalışmaktadır: Hatırlama ve unutmama, kültürel ve

politik açıdan ne anlama geliyor? Toplumsal hafızanın bu süreçteki rolü ve işlevi nedir? Bu soruları, Ermeni olaylarından sağ kurtulmuş bir tanıgın -Muhammed Esen- dilinden anlamaya çalışacağız.

Her ne kadar nüfus cüzdanında yüz yaşını gösteriyor olsa da, 1884 yılında yani bundan tam 133 yıl önce Siirt'in Gedikkaşar köyünde dünyaya gelen Muhammed Esen'in ilginç bir yaşam öyküsü bulunmaktadır. Onun hikâyesi, yakın geçmişte unutulmuş bir tarihin yeniden hayat bulması ve dile gelmesidir. Kendisiyle mülakat yapmak istememizin esas nedeni, kendisinin bizzat 1915 Ermeni olaylarına ve Rusya ile Osmanlı savaşlarına katılmış olması ve bütün bu olayları ileri yaşına rağmen hatırlıyor olmasıdır. Esen'in anlatısı, sözlü kültür açısından da son derece önemlidir. Muhammed Esen, 1800'lü yıllarda İraktan Türkiye'ye göç eden bir ailenin en büyük çocuğudur. Ailesi Celali adındaki bir Kürt aşiretine mensuptur. İlk evliliğini 30 yaşında yapmış, görücü usulüyle yaptığı dört evlilikten toplamda sekiz çocuğu olmuştur. Gelenekçi ve muhafazakâr bir aile yapısına sahip olduğunu, özellikle dedelerinden öğrendiklerini çocuklarına aktarmaya özen gösterdiğini söylemektedir. Son derece güçlü bir hafızaya sahip olan Esen, geçimini diğer köylüler gibi bağ, bahçe ve hayvancılıkla yapmakta ve halen ileri yaşına rağmen sağlıklı olmasının nedenini, organik beslenmeye ve kimyasal katkılı gıdalar almamaya bağlamaktadır.

Kendisine Ermeni olaylarını ve Ermenilerle ilişkisini sordüğümüzda duygusal bir ruh haline bürünüyor. Esen, Ermeni olayları yaşanmadan önce yaşadığı bölgede ticaret başta olmak üzere, el sanatları, sobacılık, terzilik, berberlik, kuyumculuk ve ayakkabı tamirciliği gibi mesleklerde Ermenilerin söz sahibi olduklarını, Kürtlere kız alıp vermeseler de, onlarla birlikte kardeşçe yaşadıklarını ve aralarında herhangi bir husumet ve sorun yaşanmadığını söylüyor. Aynı şekilde Ermenilerin çok çalışkan bir millet oldukları için kendilerini takdir ettiklerini, evlerine gidip geldiklerini, karşılıklı alışveriş yaptıklarını, dinlerinden dolayı hiçbir zaman ayrımcılık yapmadıklarını, ilçede kendilerine ait kiliselerde ibadetlerini özgürce yaptıklarını söylüyor.

Esen, konuşmasında her şeyin teferruatına giriyor. Örneğin, Sizce Ermeniler neden ayaklandılar? şeklindeki sorumuza ilginç ayrıntılarla cevap veriyor. Ona göre aslında Ermenileri kıskırtanlar Ruslardı. Ruslar, Erzurum, Van ve Bitlis'in Ermenilere ait olduğu iddiasını ortaya atarak, kendilerine yardım etmek suretiyle buraları ele geçirebileceklerini öğütlemişler. Ermeniler de Ruslardan cesaret alarak bir devlet kurma hayalinin peşinde gittiler ve ayaklandılar. O dönemde Rusya'nın başında Lenin'in bulunduğunu ve 17 Ekim Devrimi olurken Lenin'in 80.000 askerinin Anadolu'dan çektiğini belirtiyor. Rus askeri çekilince kendisinin de içinde bulunduğu "Hamidiye Alayı"nda Ruslarla çarpıştığını ve askerleri püskürterek, Bitlis'in Tatvan ve Hizan ile Ağrı'nın Patnos ilçesine kadar gittiklerini belirtiyor. O dönemde henüz 20 yaşında olduğunu, savaşa katılmasının esas nedenini de, Hizan'da bulunan "Gaydalı Şeyh Selahattin" in tavsiyeleri ve şehitlik mertebesine ulaşmak istemesine bağlıyor.

Esen, Şeyh Selahattin'den sonra komutayı Şeyh Mahsun'un aldığını ve her yere askerleriyle birlikte gittiğini, o sırada Ermenilerin geri çekilmeye başlaması üzerine İran ordusunun önlerini kestiğini ve ilerleyemeyen Ermeni ordusundan çok sayıda askerin öldüğünü belirtiyor. Gerçekte iddia edildiği gibi Ermenilere yönelik trajik olaylar yaşandı mı? Bu olayların neresinde bulundunuz? şeklindeki sorularımıza yine önemli ayrıntılarla cevap veriyor. Henüz 20 yaşında olduğu bir dönemde birlikte yaşadıkları Ermenilerin üç vilayetin -Erzurum, Van, Bitlis- kendilerine ait olduğunu iddia etmeye başladıklarını ve Ruslardan destek alarak bu vilayetlerde katliamlar gerçekleştirdiklerini, bunun üzerine Osmanlı'nın da Ermenilere karşı harekete geçtiğini belirtiyor.

Ona göre Kürt aşiretleriyle beraber yaşayan, verimli topraklara, önemli miktarda altın ve gümüşe sahip olan Ermeniler, Ruslar tarafından kandırılmış ve bundan dolayı silahlandırılmışlardı. Silahlanan Ermeni çeteleri ayaklanmaya başlayınca doğal olarak Kürtler de kendilerini korumaya çalıştığını ve istenmeyen olayların yaşandığını söylüyor. Esen, sık sık Ermenilerin ne kadar iyi insanlar olduklarını, kardeşçe bir arada yaşadıklarını, aralarında hiçbir husumet bulunmadığını, farklılıklarıyla mutlu olduklarını, herkesin kendi ibadetini özgürce yaşadığını söylüyor. Yaşananlardan son derece olumsuz etkilendiğini belirten Esen, kaçan Ermenileri sakladığını ve onlara yemek verdiğini belirtmeden de geçemiyor. Olayları, sanki dün yaşamış gibi bütün teferruatıyla anlatmaya çalışıyor. Kendisinin bu olaylarla hiç bir ilgisinin bulunmadığını, ancak bu olayların canlı bir tanığı olarak her şeyi hatırladığını söylüyor.

O zaman birçok Ermeni ile arkadaş olduğunu söyleyerek geçmişe birden dalmaya başlıyor. Dalarken de "keşke olmasaydı" diyerek üzüntüsünü belli ettiriyor. Esen'in Ermeni olaylarıyla ilgili verdiği diğer bir bilgi, bölgenin feodal yapısını ve güç ilişkisini de göz önüne seriyor. Ona göre, kendisinin yaşadığı bölgedeki aşiret ağaları, bölgenin mutlak hâkimiydiler. Aşiret reisleri, hem toplumun lideri hem de devletle ilişkisi olan kişilerdi. Halk aşiretlere, aşiretler de ağalarına tabiydiler. Ağalar, başkaldıran Ermenileri dışlarken, bunu bir din savaşı olarak yansıtmaya çalıştılar ki bu ona göre yanlışti. İleri yaşına rağmen neredeyse her şeyi hatırlayan Esen'e, hayatınızda unutamadığınız bir anınızı anlatır mısınız sorusuna, şu ilginç cevabı veriyor:

"Osmanlı-Rus Savaşına ve Ermeni olaylarına Hamidiye askeri olarak katıldım. Gönüllü olarak savaşa girdim ve devletten herhangi bir yardım almadım. Savaşta çok sayıda Rus askerini öldürdüm ve

bundan da hiçbir zaman pişmanlık duymadım. Çünkü mücadeleyi kendim için değil dinim için yapıyordum. Lenin'in askerleriyle çarpışırken ayağımdan sakatlandım. Yiyecek bulmakta zorlanıyorduk ve çoğunlukla köylülerden gıda yardımı alıyorduk, bazen de aç kalıyorduk. Bir gün çok acıkmıştım, dayanamadım ayakkabımı ayağımdan çıkarıp ısıtıp yedim. O zaman başımızda Tahir Cafer Paşa vardı. Beni ayakkabısız görünce ayakkabımın nerede olduğunu sordu. Türkçe bilmediğim için Kürt olan Yardo Paşa tercümanlık etti. Ben de açlıktan ayakkabılarımı ısıtıp yediğimi söyleyince, Tahir Cafer Paşa, gözyaşlarını tutamadı, yanıma gelip gözlerimden öptü ve beni tebrik etti. Çuvalından çıkarttığı ekmek parçalarını bana verdi."

Sonuç

Geçmişle hesaplaşmanın bir yolu olarak unutmanın hatırlanmaya başlanması, modernlik projesinin insanlık adına ortaya koyduğu değerleri -eşitlik, adalet, özgürlük- gerçekleştirilememesinin bir sonucudur. Modern çağın egemen siyasal örgütlenme biçimi olan ulus-devletler, imparatorlukların çok kültürlü yapısını devam ettirememiş ve milliyetçi ideolojilerle toplum tek tipli bir düzene sokulmaya çalışılmıştır. Bu süreçte farklı etnik ve dini kimlikler egemen kültür açısından bir tehdit unsuru olarak algılanmış ve söz konusu kimlikler ya dışlanmaya ya da sessizleştirilmeye çalışılmıştır. Ulus-devlet politikaları, genellikle toplumu homojenleştirmeye çalışan uygulamalar içermiştir. Buna karşın çoğunluk içindeki azınlık gruplar, uzun süre sessizliğe gömülmüşlerdir.

Toplumsal yaşamı dizayn etmeye çalışan ve bireyleri ancak belirli kimlikler içinde kabul eden politikalar, beraberinde kimi zaman şiddete varan toplumsal çatışmaları da getirmiştir. Bu çatışmalar içinde yer almış ve bu olaylara tanıklık etmiş olan ileri yaştaki kişiler, sözlü kültürün hem taşıyıcısı, hem de tarihe tanıklık eden canlı figürleri olarak önem kazanmaya başlamışlardır. Zira tarihte yaşanmış kimi trajik olaylar, egemen tarih anlayışı tarafından yanlı olarak aktarılmıştır. Bu açıdan bakıldığında geçmişin doğru bilgilerle bugüne taşınması daha da önem arz etmektedir. Bu taşınma işi, günümüzde adına "hafıza mekânları" denilen müzeler ve arşivler başta olmak üzere canlı tanıklarla yapılmaya başlanmıştır. Artık geçmiş, kayıp bir zaman dilimi olarak görülmemektedir. Aksine geçmiş, bugünü yeniden anlamak ve yapılan hatalardan ders almak için başvurulmuş en önemli kaynaktır.

Ulus-devletler, temelde toplumsal mühendislik anlayışını içeren uygulamalar(ı)yla, uzun yıllar toplumsal hafızayı sansürlmeye, hatıraları ve referans kaynaklarını yok etmeye çalışmıştır. Özellikle rejim veya egemen kültür açısından farklı olan etnik ve dini kimlikler, bu sürecin mağduru olarak başta kamusal alan olmak üzere birçok yerde ya dışlanmışlar ya da ötekileştirilmeye maruz bırakılmışlardır. Ancak, II. Dünya Savaşından sonra sözlü tarihe yönelik akademik çalışmalar başlayınca, o güne kadar üzeri örtülen, konuşulması yasaklanan tarihi olaylar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. 1980'lerden sonra postmodern literatürün de katkısı ve küreselleşme süreciyle beraber, "hafıza patlaması", "hafızanın başkaldırısı", "hafızanın intikamı" ve "hafızanın konjonktürü" gibi parolalarla nitelenen bir dönemin başlamasına (Sencer, 2010:19), diğer bir ifadeyle toplumsal hafızanın yeniden canlanmasına, yazı karşısında sözün değer kazanmasına, geçmişin bugüne taşınmasına, bireysel kimliklerin yeniden tanımlanmasına ve en önemlisi tarihe tanıklık etmiş ve halen aramızda bulunan tarihi figürlerin önem kazanmasına yol açmıştır. Bu bağlamda, halen 133 yaşında olan Muhammed Esen'in 1915 Olaylarının tanığı olarak yaşananları hatırlaması ve bunları anlatması, Türkiye'deki sözlü tarihin gelişimine önemli bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKÇAM, Taner (1995). *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ANTHONY, Giddens (1998). *Modernliğin Sonuçları* (Çev.E.Kuşdil). İstanbul:Ayrıntı
- ASSMANN, Jan (2001). *Kültürel Bellek: Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, (Çev. A.Tekin), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BOZDOĞAN, Sibel-Kasaba, Reşat (1999), "*Giriş*" *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (Ed.S.Bozdoğan-R.Kasaba), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- CONNERTON, Paul (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar* (Çev.A.Şenel), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ERIC, Hobsbawm (2015). *Kısa Yirminci Yüzyıl 1914-1991Aşırılikler Çağı* (Çev.Y.Alogan), İstanbul: Everest.
- GÜRBÜLEK, Nurdan (2011). *Vitrinde yaşamak: 1980'lerin Kültürel İklimi*, İstanbul: Metis.
- HARVEY, David (1999). *Postmodernliğin Durumu* (Çev.S.Savran). İstanbul:Metis
- LEYLA, Neyzi (2011), "*Ben Kimim*" *Türkiye'de Sözlü Tarih, Kimlik ve Öznellik* (Çev.H.ÖZkan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- MAURICE, Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* (Çev.B.Uçar), İstanbul: Heretik.
- NORA, Pierre (2006). *Hafıza Mekânları* (Çev. M.E. Özcan), Ankara: Dost Kitabevi.
- SANCAR, Mithat (2010). *Geçmişle Hesaplaşma: Unutma Kültüründen Hatırlama Kültürüne*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- THOMPSON, Paul (1999). *Geçmişin Sesi Sözlü Tarih* (Çev.Ş.Layikel), İstanbul:Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TUĞAL, Cihan (2001). "*1915 Hatıraları ve Ermeni Kimliğinin İnşası*" *Hatırladıklarıyla ve Unuttuklarıyla Türkiye'nin Toplumsal Hafızası* (Ed. E.Özyürek), İstanbul: İletişim Yayınları.